

วัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อประเพณีบั้งไฟของคนอีสาน

Culture beliefs about the fireball traditions of Isan people

รัชชัย ขยันทำ*

Raschai Khayantam

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาวัฒนธรรมความเชื่อที่มีต่อประเพณีบั้งไฟของคนอีสาน ที่เรียกว่า “บุญบั้งไฟ” หรือ “บุญเดือนหก ” ซึ่งสรุปได้ ๒ ประการคือ ๑) เป็นเดือนที่เป็นวันคล้ายวัน “ประสูติ ตรัสรู้และปรินิพพาน” ของพุทธเจ้า องค์ประกอบหลักในบุญเดือนหกนี้ จึงเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปศาสนา “บั้งไฟ ” คือความดีเชิงอุปการณที่ชาวพุทธใช้บูชาคุณของพระพุทธรูปเจ้า ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมอีสานเรื่อง “ผาแดง-นางไอ่ ” ที่ได้ปรากฏกำหนดการจัดงานบุญบั้งไฟขึ้นเป็นครั้งแรกในวันเพ็ญ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ และเรื่อง “พญาคนคาก ” ที่ปรากฏว่าเป็นตำนานชาตอีสานที่เล่าถึงอดีตชาติของพระพุทธรูปเจ้าในฐานะเป็นพระโพธิสัตว์ ๒) เป็นช่วงที่ชาวอีสานกำลังจะเข้าสู่ฤดูฝน และเลยเดือนหกไปคือเดือนเจ็ดก็เป็นเดือนที่ชาวอีสานจะต้องเลี้ยงผี เช่น ผีปู่ตา เพราะความที่ชาวอีสานเคยนับถือลัทธิผีได้แก่ “ลัทธิผีแถน” มาก่อนนั้น การบูชาผีด้วยบั้งไฟก็ไม่ใช่เรื่องแปลก เพราะ “ไฟ ” คือวัตถุที่ใช้เป็นองค์ประกอบของเครื่องบวงสรวง บูชา ที่เรียกว่า “อามิสทาน” มีดอกไม้ ธูปเทียน ของหอม และน้ำมัน เป็นต้น ความเชื่อลัทธิผีในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนา จึงมีความสัมพันธ์กันบนพื้นฐานธรรมชาติเรื่องน้ำฝน จนก่อนให้เกิดพิธีกรรมและกิจกรรมบุญบั้งไฟ บุญบั้งไฟตามความเข้าใจของคนอีสานจึงหมายถึงดอกไม้ไฟ ที่มีขนาด สัดส่วนตามความเหมาะสมต่อการใช้งาน ทั้งจุดขึ้นฟ้าและจุดให้เสียงดัง เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ จึงมีพิธีบูชาแถนเพราะเป็นการแสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณไปยังแถน และมีบทบาทต่อวิถีชีวิตแบบผสมผสานของการบวงสรวงแถน และบูชาคุณของพระพุทธรูปเจ้าในที่สุด

คำสำคัญ : ๑) วัฒนธรรม; ๒) ความเชื่อ; ๓) ประเพณีบั้งไฟ; ๔) คนอีสาน

Abstract

This article aims to study the culture, beliefs and traditions of the Isan people of the Isan people called "Bun Bung Fai" or "Boon Duean Hok". Which can be summarized as ๒ reasons ๑) It is the month that is the day of the birth of "Buddha's birth, enlightenment and death" The main elements in this sixth month of merit Therefore relate to Buddhism. "Fireballs" are the virtues of the Buddha's worship, as can be seen from the Isan literature "Pha Daeng-Nang Ai" That has

* คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬารามราชวิทยาลัย วิทยาลัยศาสนศาสตร์ยโสธร

E-mail raschai_mbu๑@hotmail.com

appeared on the merit of the Rocket Festival for the first time on the full moon of the ๑๕th Lunar month ๖ and the story of "Phaya Khan Kak" Which appears to be the legend of the Northeastern Jataka that tells the past life of the Lord Buddha as a Bodhisattva. ๒) It is the time when the northeast people are about to enter the rice planting season. And beyond the sixth month, which is the seventh month, is the month that the Isan people have to feed the spirits, such as Ghost Grandpa, because the northeastern people used to practice Ghostism, such as "Ghost Elves" before then, Worshipping ghosts with fireballs is not uncommon because "fire" is an object used as an element of worship called "Amistan". There are flowers, joss sticks, candles, fragrances and oils. Spiritualism in Brahmanism and Buddhism, therefore have a relationship based on the nature of rainwater until before the rituals and fireball activities, Fireball Bun according to the understanding of Isan people means fireworks that are proportional to suitability for use. Both to the sky And the point of loud noise etc. For this reason, there is a worshipping ceremony for the elves because it shows respect or signal to the elves. And plays a role in the combined lifestyle of the elves and finally worshipping the Lord Buddha.

Keywords: ๑) Culture; ๒) beliefs; ๓) Fireball traditions; ๔) Isan people

บทนำ (Introduction)

ปัจจุบันสังคมพุทธไทยชาวอีสานให้ความสำคัญต่อมรดกทางวัฒนธรรม เพราะมองว่าวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจได้อย่างมหาศาล เมื่อเป็นเช่นนี้การส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นหลักสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ และสามารถสร้างมูลค่าได้อย่างมหาศาล โดยการนำเอามรดกทางวัฒนธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การอนุรักษ์ คือ การรักษาความรู้ที่ดั้งเดิม เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นประเพณีแม่แบบที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนอีสาน ดังจะเห็นได้จากผลพวงเกี่ยวกับอิตลิบสองบทหนึ่งว่า “อิตหนึ่งนั้น พอถึงเดือนหกแล้ว ให้นำเอาน้ำวารีสงไสต ฮตพระพุทธรูปเหนือใต้สู่กาย อย่าได้ ละเบียงบาย ปิดป้ายหายหยุด มันสิ สูญเสียศรี ต่ำไปเมื่อหน้า อย่าได้ไลหนีเว้นแนวคองตั้งแต่เก่า ไฟทั้งหลายสิแล่นเข้าเผาบ้านสิเสื่อมสูญ จงพา กันทำแท้ แนวคองฮิตเก่า เอาบุญไปเลื้อย ๆ อย่าถอยหน้าอย่าเสีย” (ประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟ, <http://personal.swu.ac.th/>) เมื่อถึงวันเวลาที่กำหนดชาวอีสานจะมีการดำเนินการและถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่ก่อนนับถือพระพุทธศาสนา จนถึงสมัยที่นับถือพระพุทธศาสนา การผสมผสานทางความเชื่อกับศาสนพิธีที่กลมกลืนที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในฐานะเป็นเครื่องมือในพิธีขอฝน เพราะคนอีสานมีอาชีพทำการเกษตรกรรม วิถีชีวิตอยู่กับธรรมชาติอาศัยธรรมชาติเป็นหลักยึดในการทำมาหากิน ทำนาตามฤดูกาล โดยอาศัยน้ำธรรมชาติเป็นแหล่งการเพาะปลูกใช้ชีวิตแบบพอกินพออยู่ (บุญสม ยอดมาลี, ๒๕๔๙ : ๒-๓) จึงถือเป็นประเพณีที่ดั้งเดิมที่ปฏิบัติต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จนถึงปัจจุบัน ประเพณีบุญบั้งไฟอีสานที่รู้จักกันแพร่หลาย ได้แก่ ประเพณีบุญบั้งไฟของจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อนทำเป็นชุมชนของคุ้มวัดต่าง ๆ การตกแต่งประดับประดาบั้งไฟก็ทำกันตามประเพณีของคนโบราณ พอให้งานเสร็จเท่านั้น ปัจจุบันนี้ประเพณีบุญบั้งไฟ ถือว่าเป็นงานใหญ่ที่สำคัญ มีการตกแต่งให้สวยงาม

ยิ่งขึ้น เพราะหน่วยงานภาครัฐ เช่น องค์ปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย และ กระทรวงวัฒนธรรมให้ความสนับสนุน

บุญบังไฟอีสาน ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของคนอีสานที่จัดให้มีขึ้นจากระบบความเชื่อที่ก่อให้เกิดพิธีกรรม และประเพณี ทั้งนี้เพราะความรู้ได้มาจากประสบการณ์ และที่สั่งสมมาแต่บรรพบุรุษ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ระหว่างการสืบทอดมีการปรับประยุกต์และเปลี่ยนแปลง จนอาจเกิดเป็นความรู้ใหม่ตามสภาพการณ์ทางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวอีสาน ดังนั้น ชีวิตของชาวอีสานมีความสัมพันธ์กันกับการทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันในชุมชน การปฏิบัติต่อศาสนา พิธีกรรม และประเพณี เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่ดีมีความสมดุล เคารพกันและกัน ไม่ทำร้ายทำลายกัน ทำให้ทุกฝ่ายทุกส่วนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ บุญบังไฟอีสานจึงเป็นประเพณีและเป็นกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมพุทธไทยอีสานที่ได้รับการสืบสานมาจนถึงปัจจุบัน

องค์ความรู้เกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมของคนอีสาน

คำว่า “สังคม” เป็นคำที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า หมายถึงคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกันเป็นกลุ่มคนหรืออยู่ร่วมกันเรียกว่า สังคม และคนในสังคมจะต้องมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ยอมรับแบบแผน กฎเกณฑ์ของกลุ่มร่วมกันในการดำเนินชีวิตด้วย ส่วนคำว่า “วัฒนธรรม” หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่รวมเอาความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศิลปกรรม กฎหมาย ประเพณี ความสามารถและนิสัยอื่น ๆ ที่มนุษย์ได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม หรือกล่าวสั้น ๆ ว่าวัฒนธรรมหมายถึงวิถีชีวิตของคนในสังคมใดสังคมหนึ่งเป็นวิถีชีวิตที่มีลักษณะเป็นแบบแผน(สุชีพ ปุญญานุภาพ, <http://www.thaiwisdom.org/>) หมายถึงความดี ซึ่งหากแปลตามรากศัพท์ คือสภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม หรือลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงาม เมื่อแปลเอาใจความ วัฒนธรรมจึงหมายถึง “ความเจริญงอกงามอันเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ” จำแนกออกเป็น ๓ ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุมีการสั่งสมและ สืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถ เรียนรู้และก่อให้เกิดพฤติกรรมและผลิตผล ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการได้ให้แนวคิดและคำจำกัดความของสังคมและวัฒนธรรมอีสานเอาไว้พอสังเขป คือ อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (๒๕๓๗ : ๗๕) กล่าวว่า สังคมอีสานยึดเกาะกันโดยมีฮีตคองที่ทำหน้าที่เป็นกฎระเบียบและเป็นบรรทัดฐาน (Social Norm) ให้สังคมประพฤติปฏิบัติตามซึ่งจะนำไปสู่ความสงบสุขร่วมกัน สังคมอีสานอบรมสั่งสอนและเน้นเรื่องฮีตคอง โดยสอนกันทุกเพศ ทุกวัย ทุกชั้นวรรณะ ไม่ว่าจะป็นชั้นผู้ปกครอง หรือผู้อยู่ภายใต้การปกครอง แม้กระทั่งพระภิกษุสงฆ์ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่บริสุทธิ์ เพราะพร้อมด้วยศีลวินัยก็ไม่ละเว้น ฮีตคองจึงเหมือนกฎหมายของสังคมที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติตามฮีตคองก็จะอยู่เย็นเป็นสุข ถ้าปฏิบัติไม่สม่ำเสมอหรือบกพร่องจะทำให้เกิดทุกข์ สำหรับบทลงโทษของการผิดฮีต-คอง ก็แล้วแต่สังคมนั้น ๆ จะกำหนด และตกลงกันเอง เช่นถ้าผิดน้อยก็จะถูกตราหน้าว่าเป็นคน “ขวง” หรือเป็น “แม่แล้ง” ถ้าทำผิดมากก็จะถูกลงโทษหนักถึงขั้น “อเปหิ” หรือ “เนรเทศ” ออกจากสังคมฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นหลักปฏิบัติสำหรับสังคมในสมัยที่กฎหมายยังไม่เจริญหรือยังไม่ตราขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรแน่นอน เพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติให้คนในสังคมอยู่ด้วยกันอย่างสงบและเป็น

ระเบียบ โดยยึดข้อปฏิบัติทางศาสนาเป็นหลัก ในปัจจุบันแม้ว่ากฎหมายและการศึกษาเจริญแล้วก็ตาม “ฮัตสึบองคองสึบสึ” ของชาวอิสานยังมีความสำคัญสำหรับประชาชนในท้องถิ่นมิได้ลดน้อยถอยลงแต่อย่างใด เนื่องจากเป็นขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมอันล้ำค่าที่บรรพบุรุษได้มอบหมายชานาน โดยเฉพาะฮัตสึบองคองสึบสึที่ประชาชนทั่วไป ตลอดจนผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองพึงปฏิบัติเป็นจารีตประเพณี ๑๒ เดือนของทุกปี

อังคณา ใจเหิม (๒๕๔๖ : ๑๑-๑๔) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมไทยกับคุณค่าเอกลักษณ์ไทยในวารสาร “กระแสวัฒนธรรม” ว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เจริญงอกงามจึงมีคุณค่าต่อสังคม ต่อชาติบ้านเมืองอย่างมาก คุณค่าของวัฒนธรรมไทยจำแนกได้ดังนี้

๑. ลักษณะที่แสดงถึงคุณค่าทางวัตถุ เช่น เครื่องปั้นดินเผา ซึ่งเป็นศิลปหัตถกรรมควบคุมกับมนุษย์มานาน เครื่องปั้นดินเผายังถูกพัฒนาเป็นเครื่องประดับตกแต่งบ้านและสวนเพื่อให้เกิดความทันสมัย ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งปัจจุบันได้รับความนิยมมากทั้งภายในและต่างประเทศ แสดงให้เห็นถึงความเจริญงอกงามและคุณค่าทางวัตถุ

๒. ลักษณะที่แสดงถึงคุณค่าทางจิตใจ คุณค่าทางจิตใจเป็นสิ่งที่เปี่ยมนามธรรม ซึ่งไม่สามารถสัมผัสได้ แต่รู้สึกด้วยจิตใจ เช่น ความคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี คุณค่าทางจิตใจ ส่วนใหญ่เกิดจากศาสนาที่หล่อหลอม ศาสนาจึงกลายเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ให้กระทำแต่ความดี ละเว้นชั่วเป็นคนที่มีคุณค่าของครอบครัวและสังคม และผลที่ตามมาคือก่อให้เกิดคุณค่าทางจิตใจ

๓. ลักษณะที่แสดงถึงคุณค่าด้านภูมิปัญญา คนเราสามารถดำรงเอกลักษณ์และภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้สร้างสมไว้ นำมาปรับเปลี่ยนให้เกิดความผสมผสานอย่างชาญฉลาดไม่ละทิ้งเอกลักษณ์เดิม โดยนำสิ่งเป็นสมัยใหม่มาปรับใช้ได้อย่างกลมกลืน เช่น เรื่องของอาหารไทย คนไทยสามารถเลือกสรรและดัดแปลงพืชพรรณธัญญาหารนำมารับประทานในชีวิตประจำวันได้สอดคล้องในแต่ละฤดูและสามารถเป็นยารักษาโรคได้ด้วย

๔. ลักษณะที่แสดงถึงคุณค่าความเป็นเอกลักษณ์ไทย เอกลักษณ์ที่บรรพบุรุษได้สร้างสมสืบต่อกันมา เช่น นาฏศิลป์ไทย ซึ่งมีลีลาท่าทางการแสดงอ่อนช้อยงดงาม เครื่องแต่งกายก็ประณีต บรรจง สวยงามยิ่งนัก นับเป็นศิลปวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ปู่ ย่า ตา ยายได้ถ่ายทอดไว้แก่ลูกหลานสืบไป

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๔๗ : ๒) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรม คือ วิธีชีวิตความเป็นอยู่ทั้งหมดของสังคม ตั้งต้นแต่ภายในจิตใจของคน มีค่านิยม คุณค่าทางจิตใจ คุณธรรม ลักษณะนิสัย แนวความคิด และสติปัญญาออกมา จนถึงท่าทีและวิธีปฏิบัติของมนุษย์ต่อร่างกายและจิตใจของคน ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ตลอดจนความรู้ ความเข้าใจ ท่าทีการมอง และการปฏิบัติของมนุษย์ต่อธรรมชาติแวดล้อม ถ้าพูดให้เข้าใจง่าย วัฒนธรรมเป็นทั้งการสั่งสมประสบการณ์ความรู้ ความสามารถ ภูมิธรรม ทั้งหมด ที่ได้ช่วยมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอด และเจริญสืบต่อกันมาได้และเป็นอยู่อย่างที่เป็นบัดนี้ โดยสรุป วัฒนธรรม คือ ประสบการณ์ความรู้ความสามารถที่สังคมนั้นมีอยู่หรือเนื้อตัวทั้งหมดของสังคมนั้นเอง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๔๕ : ๑) กล่าวว่า คำว่า “วัฒนธรรม” แปรจากคำว่า “Culture” ซึ่งพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติขึ้น โดยทรงอธิบายว่า คำว่า “วัฒนธรรม” นี้ได้ผูกขึ้นเพื่อให้มีความหมายตรงคำว่า Culture คำว่า Culture ตรงมูลศัพท์หมายความว่า

เพาะปลูกให้งอกงาม เป็นการแสดงถึงความเจริญงอกงาม ซึ่งเปรียบได้กับการเพาะปลูกพันธุ์ไม้ให้งอกงาม ผลิดอกออกผลเพื่อประโยชน์แก่มนุษย์ในอันจะใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (๒๕๔๑ : ๒๓-๒๔) ได้เขียนเรื่อง กระบวนทัศน์วัฒนธรรมไทย “ต้นตอ” เศรษฐกิจถดถอย และให้ความหมายของ “วัฒนธรรม” หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิตของคน ในสังคมที่หล่อหลอม ขึ้นผ่านการปฏิสัมพันธ์หรือได้รับถ่ายทอดจากบริบทแวดล้อม เช่น ได้รับการถ่ายทอดจากความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี การศึกษา สื่อมวลชน เป็นต้น กลายเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำของคนในสังคมส่วนใหญ่ ที่สำคัญวัฒนธรรม มีลักษณะเป็นกลางสามารถนำมาซึ่งความเจริญงอกงาม หรือความเสื่อมแก่สังคมได้

อภิศักดิ์ โสมอินทร์ (๒๕๓๗ : ๗๕) กล่าวว่า สังคมอีสานเป็นสังคมที่ยึดเกาะกันโดยมี ฮีต-คอง ทำหน้าที่ เป็นกฎระเบียบ เพื่อเป็นบรรทัดฐาน ให้สังคมประพฤติ ปฏิบัติตาม อันจะนำไปสู่ความสงบสุขร่วมกัน สังคมอีสาน อบรมสั่งสอนและเน้นเรื่อง ฮีต-คอง โดยสอนกันทุกเพศ ทุกวัยทุกชั้นวรรณะไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองหรือผู้ถูก ปกครอง แม้กระทั่งพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งถือว่าเป็นบุคคลที่บริสุทธิ์เพราะพร้อมด้วยศีลธรรมวินัยก็ไม่ละเว้น ฮีต-คอง จึง เหมือนกฎหมายของสังคมที่ทุกคนจะต้องปฏิบัติ

สรุปได้ว่า สังคมและวัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของคนในสังคมที่มีแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ และการ แสดงออก ซึ่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจ ซาบซึ้ง ยอมรับ และ ใช้ปฏิบัติร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมนั้น ๆ มีความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผลจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น ๓ ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง จากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้และก่อให้เกิดพฤติกรรมและผลิตผล ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันควรค่าแก่การวิจัย อนุรักษ์ พัฒนา ถ่ายทอด ส่งเสริม เสริมสร้าง ความอันหนึ่งอันเดียว และแลกเปลี่ยนเพื่อ สร้างเสริมคุณภาพแห่งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิต อย่างมีสันติภาพ สันติสุข และอิสรภาพ

องค์ความรู้เกี่ยวกับบุญบั้งไฟ

๑. ด้านความเชื่อ

ความเชื่อ หมายถึง การเห็นจริงด้วยเห็นจริงตาม ซึ่งสามารถวิเคราะห์ความหมายออกได้ ๒ นัย ได้แก่ ประการแรก คือ ความเชื่ออย่างงมงาย (สัทธาญาณวิปยุต) เป็นความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล เนื่องจากความกลัวและความไม่รู้ ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อและแสดงพฤติกรรมต่อสิ่งนั้น ๆ ตามความเชื่อที่คิดจะทำอย่างนั้นแล้วสิ่งนั้น จะดับทุกข์ และช่วยบันดาลสุขให้เกิดขึ้นกับตน เช่น การที่มนุษย์กราบไหว้บูชาพันผ้าให้ต้นไม้ใหญ่ ๆ ด้วยเข้าใจว่า ต้นไม้มีเทพเจ้าสิงสถิตอยู่ การเชื่อว่าต้นว่านชื่อ “นางค่อม” จะช่วยคุ้มครองป้องกันภัยต่าง ๆ เป็นต้น ประการที่สอง คือ ความเชื่ออย่างมีเหตุผล (สัทธาญาณสัมปยุต) เป็นความเชื่อที่มีหลักการ มีเหตุมีผลน่าเชื่อถือ เชื่อถือว่าถ้าทำ อย่างนี้แล้วจะเกิดผลอย่างนั้นขึ้น เช่น เชื่อว่าการปลูกต้นไม้ใหญ่ไว้ใกล้บ้านไม่ดี เพราะรากของต้นไม้จะชอนไชเข้ามาในบ้านหรือกิ่งของต้นไม้ใหญ่จะหักลงมาทับบ้าน เชื่อว่าสตรีมีครรภ์ไม่ควรยืนขวางบันได เพราะจะทำให้กีดขวางคนขึ้นลงบันได และคนท้องอาจตกบันไดได้ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าชาวอิสานก่อนที่จะยอมนับถือพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปต่างเชื่อว่า ในสากลจักรวาลนี้ มีโลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกบาดาล มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของสิ่งที่เหนือวิสัยคือ “ผีแถน” และผีอื่นอีกมากมาย ชนิดที่เรียกว่า “พหูเทวนิยม” มีผีที่นับถือหลากหลายมากกว่าสอง เมื่อเป็นเช่นนี้ การแสดงออกต่าง ๆ เช่น การรำผีฟ้าจึงเป็นตัวอย่างที่แสดงออกถึงการนับถือผีที่เรียกว่า “พญาแถน” เมื่อถือว่ามีพญาแถน แนวคิดนี้จึงไปผูกพันอยู่กับธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ฟ้า ฝน ลม เป็นต้น เพราะเชื่อว่า ได้รับอิทธิพลมาจากพญาแถน หากทำให้พญาแถนพอใจ ท่านจะบันดาลความสุขให้ พิธีบูชาแถนจึงเกิดขึ้นและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน บุญบั้งไฟอิสานคือรูปแบบของบูชาที่เป็นผลแห่งความคิดความเชื่อมาจากการบูชาพญาแถนนี้เอง ซึ่งความเชื่อนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษอันเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ

สรุปได้ว่า ความเชื่อนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการแสดงออกทางพฤติกรรมของคนในชุมชนต่อสิ่งที่ตนเองเชื่อด้วยรูปแบบต่าง ๆ เช่น การแสดงความเคารพ การบูชา เป็นต้น

๒. ด้านการบูชา

มนุษย์เมื่อมีความเชื่อแล้ว ความเชื่อจะเป็นตัวชี้วัดพฤติกรรมต่าง ๆ ที่แสดงออกมาตามความความคิดว่าต้องเป็นแบบนี้ ต้องเป็นแบบนั้น และทุก ๆ สังคมต่างตอบสนองความเชื่อของตนในลักษณะต่าง ๆ ในเชิงปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนเป็นการกระทำสม่ำเสมอเมื่อมีโอกาสและถึงช่วงเวลาที่เวียนมาถึง เช่น การอัญวอน การบวงสรวง การบนบาน เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดล้วนแต่เป็นการกระทำที่หวังว่าสิ่งที่ตนเชื่อและนับถือจะเหล่านั้น จะดลบันดาลให้ตนเอง ครอบครัว และบุคคลที่เกี่ยวข้องได้รับความสุขและเมื่อเป็นจริงตามประสงค์นั้น การตอบแทน การแก้บน การบูชาก็เกิดขึ้น สิ่งเหล่านี้เรียกว่า “ประเพณี” บุญบั้งไฟอิสานก็เป็นเฉกเช่นเดียวกัน คือการบูชาเป็นเรื่องของจิตใจ และมีอยู่ในใจ ส่วนวัตถุเครื่องประกอบการบูชานั้น เป็นการแสดงให้เห็นปรากฏออกมาภายนอก (ผศ.ทวี ภูมรินทร์, มปป : ๑๙)

พระธรรมปิฎก (๒๕๓๘ : ๑๔๐) ได้ให้ความหมายของคำว่า “บูชา ในแง่ของการแสดงออกนับถือความเคารพนับถือ เทิดทูน จะสังเกตได้ว่าคำว่า บูชา ใช้เป็นกิริยาหรือตัวกระทำเป็นกิริยาที่เรียกหากรรมหรือผู้ถูกกระทำไม่ว่าจะเป็นคนหรือวัตถุที่ควรเคารพและนับถือ ผู้ที่ทำการบูชาจะต้องแสดงออกด้วยการกราบไหว้หรือทำการสักการะด้วยดอกไม้ ธูปเทียน หรือปัจจัยเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นต้น การยกย่อง เชิดชู เลื่อมใส ด้วยความบริสุทธิ์ใจ จริงใจ ไม่เสแสร้งแกล้งทำด้วยกิริยาอาการที่สุภาพ ซึ่งแสดงออกต่อสิ่งที่ตนเคารพนับถือไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือบุคคลทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยตระหนักถึงคุณค่าความดีที่มีอยู่ในวัตถุหรือบุคคลนั้น ๆ อย่างจริงใจ เป็นการเตือนใจตัวเองให้ผูกใจไว้กับคุณธรรมอันสูงส่งนั้นเป็นการแสดงถึงการเคารพบูชาเช่นกัน ซึ่งความหมายของคำว่าบูชา ตามคานียามที่นักวิชาการทางพระพุทธศาสนาให้ไว้ว่า ส่วนใหญ่สอดคล้องกับความหมายที่มาจากมลลลสูตรแทบทั้งสิ้น

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต) (๒๕๔๕ : ๖๗) ได้เขียนหนังสือเรื่องพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานทางวิทยาศาสตร์พอสรุปได้ว่า “ปัญหาของมนุษย์ในชีวิตและสังคมที่เป็นอยู่นี้ต้องการคำตอบที่ใช้การได้ทันที หรือคำแนะนำที่พร้อมจะปฏิบัติได้ทันที รอไม่ได้สถานการณ์แต่ละอย่างไม่อาจผัดผ่อน จะได้คำตอบถูกหรือผิดเป็นอีกเรื่อง แม้วิทยาศาสตร์จะมีความรู้และบอกวิธีปฏิบัติในการแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ก็มีจุดอ่อน บกพร่องไม่เพียงพอ วิทยาศาสตร์เจริญเฉพาะวัตถุภายนอก ไม่ต่างอะไรกับศาสนาโบราณ ทำให้มนุษย์ฝากชะตากรรมไว้กับการอัญวอน บวงสรวงเทพเจ้า ต่างมอบความสุข ความทุกข์ไว้กับการดลบันดาลจากภายนอก เหมือนหนึ่งฝากไว้

กับวัตถุ แต่พระพุทธศาสนาสอนให้พันทุกข์ปรารถนาอยากให้พันทุกข์ จะต้องมีการบวชการแก้ทุกข์ ว่าทุกข์อยู่ที่ไหน แก้อย่างไร ก็ดำเนินตามวิธีการแก้ทุกข์ โดยอาศัยปัญญา เรียนรู้กฎธรรมชาติด้วยปัญญา

สรุปได้ว่า การบูชาคือการแสดงออกถึงความสำนึกในบุญคุณภายหลังที่ได้รับคุณประโยชน์จากการกระทำก่อนแล้วตอบแทนคุณอันนั้น เช่น คุณของบิดา มารดา คุณของพระพุทธเจ้า เป็นต้น

๓. ด้านความเป็นมา

บุญบั้งไฟอีสาน เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ผสมผสานจากหลายแนวคิดทั้งสิ่งที่เหนือธรรมชาติ ลัทธิ ศาสนาจนกลายเป็นพิธีกรรม และประเพณีบั้งไฟอีสานที่ชาวอีสานถือปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ปัจจุบันบั้งไฟอีสานได้มีการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้าน เช่น รูปแบบการจัดงาน การทำบั้งไฟ เป็นต้น ซึ่งประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟอีสาน เกิดขึ้นมาครั้งแรกช่วงไหนไม่มีใครตอบได้ แต่เกิดขึ้นมาจากสาเหตุอะไร อย่างไร ในประเด็นนี้มีข้อมูลที่สามารถนำมาอธิบายได้หลายกระแส และทุกกระแสสามารถสรุปได้ว่าการบวงสรวง หมายถึง การบูชาผีแถนหรือเทวดาด้วยเครื่องสังเวยและดอกไม้ธูปเทียน ในบุญเดือนหกใช้บั้งไฟเป็นองค์ประกอบหลักของการบวงสรวง ส่วนการบนบานศาลกล่าว หมายถึงการอ้อนวอนให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ ถ้าได้ตามประสงค์จึงมีการนำเอาสิ่งที่ยังว่าจะให้ไปแก้บน เมื่อเป็นเช่นนี้ ในบริบทของการทำบุญบั้งไฟอีสาน ถ้านำความหมายทางพฤติกรรมที่แสดงออกในลักษณะของการอ้อนวอนหรือขอร้อง และการบูชาจึงเป็นสิ่งไม่ตรงจุดในเชิงประวัติ ทั้งนี้เพราะว่า ในเชิงประวัติที่ชาวอีสานเชื่อถือนั้น เป็นเรื่องที่เกิดจากวรรณกรรมพื้นบ้านสองเรื่อง กล่าวคือ “พญาคนคาก” และ ผาแดงนางไอ่ และทั้งสองล้วนแต่เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพญาคนคากชาวอีสานเชื่อว่า เป็นวรรณกรรมชาดก และเนื้อหาคือเรื่องราวที่เล่าถึงสัญญาณระหว่างมนุษย์กับแถนในเชิงสัญลักษณ์ว่า เมื่อต้องการฝนทางเมืองมนุษย์จะส่งสัญญาณขึ้นไปบอกกล่าว ด้วยสัญลักษณ์คือบั้งไฟ และถ้าหากพอเพียงแล้วก็จะส่งสัญญาณขึ้นไปบอกกล่าวคือโคลอยหรือเสียงธนูว่าเป็นสัญญาณ ซึ่งวรรณกรรมชาดกเรื่องพญาคนคากก็เป็นชาดกนอกนิบาตของชาวอีสาน กล่าวคือไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่นเดียวกับปัญหาชาดกของวรรณกรรมไทยภาคกลางที่พระภิกษุนำมาเทศน์ เช่น สุวรรณสังข์ชาดก ท้าวโศภิต พระยาคนคาก มาลัยหมื่นมาลัยแสน (วรรณกรรมพื้นบ้าน <http://www.kpsw.ac.th/>)

๔. ด้านทางพระพุทธศาสนา

แนวคิดบุญบั้งไฟหรือประเพณีเดือนหก ในบริบทพระพุทธศาสนาบอกว่า หลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นมาในโลกทรงแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกทั้งหลายที่มีทุกข์ให้พ้นจากทุกข์ได้ทรงแสดงการบูชามหาธาตุในทัศนะของพระองค์ให้แก่พระเจ้าวิจิตรราชและกษัตริย์พันนคราหมณีนั่งฟังจนในที่สุดก็เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเลิกเข่นฆ่าเบียดเบียนสัตว์ต่อไป และประเด็นเกี่ยวกับการบูชาไฟที่เป็นจุดสำคัญที่สามารถโยงมาถึงการทำบุญบั้งไฟอีสานนี้ ต้องพิจารณาย้อนไปสมัยก่อนพุทธกาลและในสมัยพุทธกาลด้วย เพราะปรากฏว่า ชาวอินเดียก็ได้รับวัฒนธรรมดังกล่าวมาจากชนชาวอารยัน ที่บุกรุกเข้าไปตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองบริเวณทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดียมาตั้งแต่สมัยก่อน “ยุคพระเวท” ชนชาวอารยัน ก็คือชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ในประเทศอิหร่านเมื่อหลายพันปีก่อน มีหน้าตาคล้ายกับพวกฝรั่งรูปร่างสูงใหญ่ เรียกกันว่า แยกชาวมีความรู้ความสามารถทางเทคโนโลยีสามารถหล่อหลอมโลหะธาตุด้วยความร้อนสูง สร้างเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับเป็นอาวุธยุทธโศปกรณ์ เครื่องมือตัดหิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำเร็จในการสร้าง “ผานไถเหล็ก” สำหรับทำไร่ไถนา สร้างผลผลิตการกสิกรรมในยุคดึกดำบรรพ์

ก่อให้เกิดความมั่งคั่งรุ่งเรืองเทียบเท่ากับ ชาวอียิปต์ ชาวอิรัก จึงขนานนามเผ่าพันธุ์ของตนที่มีความรู้ความสามารถ ในการสร้างสมอารยธรรมอันรุ่งเรืองขึ้นในโลกว่า “ชนชาวอารยัน” แปลว่า ผานไถ (<http://addcom.is.in.th/>) ข้อสังเกตได้ว่า ถ้าการบูชาไฟจากแหล่งข้อมูลหลายๆ กระแสเป็นมูลบทของการบูชาไฟด้วยบั้งไฟอีสาน นั่นก็ หมายความว่า ชาวอีสานมีหัวก้าวหน้าในการพัฒนาสิ่งบนบานหรือบวงสรวงการประดิษฐ์สิ่งที่สามารถเข้าถึงสิ่ง เคารพด้วยการจัดประเพณีบุญบั้งไฟอีสาน ด้วยเหตุนี้ คนอีสานก็นับได้ว่า เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีการแสดงออกต่อสิ่ง เคารพอย่างชัดเจนในรูปแบบของการบูชา

สรุปได้ว่า บุญบั้งไฟอีสานเป็นผลผลิตที่สำคัญที่ได้มาจากระบบความเชื่อ เพราะบั้งไฟอีสานคือสื่อสำคัญ ของการแสดงออกซึ่งการบูชาในรูปแบบที่เรียกว่า ยัญญะ อันได้แก่การเซ่นหรือการบวงสรวงของพราหมณ์ เป็น ความเชื่อทางพิธีกรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์ ถ้าทำถูกต้องครบถ้วนจะสามารถบังคับเทพเจ้าให้อำนวยผลที่ต้องการให้ เกิดแก่ผู้บูชาได้ ถ้าทำให้เคร่งครัดขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงขั้นสูงสุดตามแบบของพิธีกรรม ก็สามารถบันดาลให้ผู้บูชาก้าว ขึ้นสู่ฐานะเป็นเทวดาได้ด้วย จึงนิยมทำพิธีกรรมกันมากขึ้น เครื่องบูชายัญก็มีมาก เช่น การบูชาไฟ เป็นต้น ซึ่งการ ทำบั้งไฟอีสานคือพิธีบูชาไฟซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล

องค์ความรู้เกี่ยวกับตำนานเรื่องพญาคันคาก

พญาคันคากเป็นตำนานเก่าแก่ของอาณาจักรล้านช้างทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง อนุชนรุ่นหลังไปเที่ยวบุญบั้งไฟ แล้วอาจจะสงสัยว่าทำไมบั้งไฟในขบวนแห่ชาวอีสานตามหมู่บ้านตามตำบลต่าง ๆ นั้น มักติดหัวนาคเอาไว้บนหัวบั้ง ไฟ แล้วก็แต่งแอดด้วยลวดลายสีสังฆาม ตำนานเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาคันคาก เสวยราช สมบัติอยู่ในเมืองชมพู พระบิดามีพระนามว่าพระเจ้าเอกราช พระมารดาชื่อ สีดา เมื่อทรงเจริญวัยพระราชบิดาทรง มอบสมบัติให้ ต่อมาได้เกิดฝนแล้งผู้คนสัตว์ได้อดอยากล้มตายกันมาก พญาคันคากจึงสั่งให้พญานาคเอาหินก้อนขึ้น ไปเมืองแถน สั่งให้ปลวกเอาดินฉาบทาไม้ให้หืนพัง ทำเป็นทางไปรบแถน ทำอยู่ ๓ เดือนจึงเสร็จ จึงได้เกณฑ์พล อากาศ มี หงส์ แตน ต่อ ฝั่ง ทางน้ำคือ ปลา ทางบก คือ ช้าง ม้า รบอยู่ ๒ ปี พญาคันคากจึงชนะ แล้วมีบัญชาให้ แถนส่งฝนให้ตามฤดูกาล.....นอกจากวิธีการขอฝนยังมีประเพณีการตึงครก ตึงสาก การแห่ข้าวพันก้อน ประเพณี บุญบั้งไฟ ซึ่งเป็นความเชื่อและศรัทธาของแต่ละพื้นที่แตกต่างกันไป ล้วนแต่มีความเชื่อว่า ฝนจะตกลงมาถูกต้อง ตามกาลเวลาอันสมควร (พิธีขอฝนคนอีสาน,<http://www.isangate.com/>)

๕.๑ จุดประสงค์ของการทำบุญบั้งไฟอีสาน

จุดมุ่งหมายที่ก่อให้เกิดบุญบั้งไฟอีสานก็คือการขอฝน เพราะการที่ฝนไม่ตก การขาดน้ำ ภาวะแห้งแล้ง จึงทำให้คนอีสานคิดหาวิธีแก้ไข แนวคิดเรื่องน้ำฝนจึงเชื่อมโยงไปที่สิ่งที่เหนือวิสัยว่า ฝนไม่ตกจะต้องมีสาเหตุ จะต้องมียักษ์กระทำ เพราะฝนต้องมีผู้บันดาลจึงตกได้ ความเชื่อข้อนี้เข้ามาผูกพันกับสิ่งเคารพสูงสุดในขณะนั้น การ ประกอบพิธีต่าง ๆ จึงเกิดขึ้น เช่น การอ้อนวอน การบวงสรวง และการบูชาสิ่งเคารพที่เป็นที่พึ่งเหล่านั้นด้วยข้าว ของหลายอย่าง และไฟก็เป็นองค์ประกอบสำคัญในพิธีกรรมขอฝน และมีการพัฒนาพิธีการมาจากรุ่นสู่รุ่นจากยุคสู่ ยุค และปัจจุบันทราบกันในนามประเพณีประจำเดือนหกที่คนอีสานทั่วสารทิศต่างพากันถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น เทศกาลประจำปีของจังหวัดยโสธร อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย จังหวัดมหาสารคาม และพื้นที่อื่น ๆ ที่คนอีสานอาศัยอยู่

ลัทธิถือผีของชาวอีสานโดยเฉพาะ “แกน” ว่ากันว่าเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวอีสาน เช่นเดียวกับที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในทุก ๆ สังคม ต่างแต่ชื่อเท่านั้น เช่น ในศาสนาคริสต์เรียกว่า “พระเจ้า (GOD)” พราหมณ์ฮินดูเรียกว่า “มหาเทพศิวะ” หรือ “ภูเตศวร” หรือ “ภูตบดี” ส่วนศาสนาพุทธถือว่าผีไม่ได้เป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธว่า ไม่มีพุทธเรียกว่า “เทวดา” เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ผีของชาวอีสาน ถือว่า มีอิทธิพลในทุก ๆ ด้านทั้งคุณและโทษ ดังจะเห็นได้จาก การให้ความสำคัญต่อผีประจำชุมชน เช่น ผีปู่ตา โดยจะพบว่า แทบทุกหมู่บ้านจะมีการตั้งศาลปู่ตาไว้เป็นที่เคารพบูชากันทั่วไป และมีการจัดพิธีซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เลี้ยงปู่ตา เป็นต้น คนอีสานมีการนับถือผีมาก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ซึ่งผีที่ชาวอีสานนับถือและยกย่องให้เป็นหัวหน้าผีคือ ผีแกนหรือพญาแกน ความเชื่อเรื่องผีแกนจึงเป็นที่มาของการบวงสรวงแกนด้วยไฟ และพัฒนามาเป็นบุญบั้งไฟอีสานซึ่งเป็นประเพณีสำคัญที่ปฏิบัติสืบต่อ ๆ กันมา ในทางพระพุทธศาสนาการบูชาคุณของพระพุทธเจ้า มีทั้งการบูชาด้วยธรรม เช่น การปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ และการบูชาด้วยอามิส อันได้แก่ การบูชาด้วยรูป เทียน เป็นการบูชาด้วยไฟในสิ่งที่ตนเองเคารพนับถือซึ่งบางคนกระทำกันทุกวันเรียกว่า “ปักคัมพะ” หมายถึง การยกย่อง การสรรเสริญคุณของพระพุทธองค์ ทั้งบูชาด้วยการปฏิบัติตามคำสอน และบูชาด้วยอามิส โดยเฉพาะในช่วงเดือนหกที่ตรงกับวันวิสาขบูชา ชาวอีสานได้มีการจุดบั้งไฟบูชาเนื่องในโอกาสสำคัญนี้ จึงเป็นที่มาของบุญบั้งไฟอีสาน

ส่วนในตำนานนิทานพื้นบ้าน เป็นวรรณกรรมที่เล่าถึงประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับบุญบั้งไฟอีสานที่เป็นรูปธรรมทั้งในด้านพิธีกรรมและพิธีการต่าง ๆ ซึ่งคนอีสานมีการจัดบุญบั้งไฟขึ้นมา เพราะมีความเชื่อที่ผูกพันกับตำนานนิทานพื้นบ้านเรื่องพญาคันคาก และเรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่ ทั้งสองเรื่องได้กล่าวถึงการจุดบั้งไฟอย่างชัดเจน กล่าวคือ เรื่องพญาคันคากเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงการจุดบั้งไฟในฐานะย่ำเตือนพันธสัญญาระหว่างมนุษย์กับแกนซึ่งมีใจความตอนหนึ่งว่า “...ถึงเวลาเดือนหกเขาจะให้คนเห็ดบั้งไฟเพื่อให้พญานาคขี่ขึ้นมาเมืองฟ้า พญาแกนเห็นแล้วก็จึงเปิดปล่องสวรรค์นั้นเกิด แต่นั้นมา คนก็จึงทำบั้งไฟตกแต่งเอื้อให้พญานาคขี่ขึ้นฟ้าไปสร้างฝนในเมืองแกน...” ส่วนในเรื่องท้าวผาแดง-นางไอ่ เป็นเรื่องราวที่บ่งบอกถึงจุดเริ่มต้นของการพนันบั้งไฟอย่างเป็นทางการท่ามกลางบรรยากาศของการแข่งขันเพื่อชิงรางวัลตั้งเนื้อเรื่องตอนหนึ่งว่า “ครั้นถึงกลางเดือนหกพญาขอมจะทำบุญบั้งไฟ จึงมีใบบอกไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นเมืองบริวารให้ทำบั้งไฟไปจุดในงาน ท้าวผาแดงซึ่งไม่ได้รับใบบอก แต่ทราบข่าว จึงจัดบั้งไฟไปร่วมบุญด้วย...ในการจุดบั้งไฟพญาขอมให้มีการแข่งขันชิงรางวัล ถ้าบั้งไฟใครชนะจะให้ครองสมบัติพร้อมทั้งนางสนมกำนัล...” นอกจากเป็นจุดเริ่มต้นของการพนันบั้งไฟแล้วยังเป็นต้นแบบของการชักดาบ (เสียแล้วไม่ยอมจ่าย) อีกด้วยตั้งเนื้อเรื่องตอนหนึ่งว่า “...บั้งไฟของเมืองอื่น ๆ ขึ้นหมด ส่วนของพญาขอมไม่ขึ้น(ชู) และของท้าวผาแดงแตกกลางบั้ง แต่พญาขอมก็มีได้ทำตามสัญญาเจ้าเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นบริวารเห็นว่าผิดสัญญาจึงกลับกันหมด...อย่างไรก็ดี ทั้งสองเรื่องถือว่า เป็นเรื่องราวที่บ่งบอกถึงประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟอีสาน และเป็นต้นตำหรับของการจุดบั้งไฟในเดือนหกอีกด้วย

บทสรุป

กิจกรรมบุญบั้งไฟที่บุคคลหรือชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดขึ้นนั้น ๆ ส่วนใหญ่จัดขึ้นโดยเน้นหนักทางการเพื่อเป็นการดึงดูดนักท่องเที่ยว ส่วนที่จัดขึ้นเพราะความเชื่อเกี่ยวกับการขอฝนนั้นมีน้อยมาก ดังจะเห็นได้จากการมาเที่ยวชมประเพณีบุญบั้งไฟอีสาน หลายคนบอกว่า มาเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ มาเพื่อชมการละเล่น เพื่อการ

ปลดปล่อย มาเพื่อพบปะสังสรรค์ระหว่างญาติมิตร เช่น มาเที่ยวงานจะมาช่วงวันแห่งบั้งไฟ เพราะมีกิจกรรมหลายอย่างที่สนุกสนาน เช่น คณะแข่งบั้งไฟ คณะบั้งไฟเอ้และกิจกรรมบนเวที เป็นต้น

นอกจากนี้ บุญบั้งไฟอีสานมีการปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสม และความต้องการของคนในสังคม “บุญบั้งไฟอีสาน” มีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะสำคัญของวัฒนธรรม โดยปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมใหม่ในลักษณะของการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการติดต่อสัมพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อโดยตรงหรือทางอ้อมก็ตาม การติดต่อผ่านสื่อต่าง ๆ ของมนุษย์ในฐานะที่เป็นสมาชิกของคนในสังคมที่มีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน

ความเข้มแข็งของวัฒนธรรมและการจัดการวัฒนธรรม เป็นสิ่งบ่งชี้ที่สำคัญถึงความยั่งยืนของการพัฒนา เมื่อกระแสการพัฒนาประเทศด้วยนโยบายเศรษฐกิจสร้างสรรค์ (Creative Economy) ได้ถูกนำมากำหนดเป็นวิสัยทัศน์ของการพัฒนาประเทศ จึงถือเป็นจังหวะดีที่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ในท้องถิ่นจะนำต้นทุนวัฒนธรรมที่มี มาเผยแพร่ให้กว้างขวางออกไปในรูปแบบของการท่องเที่ยววัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ (Creative Cultural Tourism) การจัดการการท่องเที่ยวในรูปแบบนี้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ทั้งในส่วนขององค์ความรู้ตามหลักฐานที่ปรากฏ การสืบทอดให้ดำรงอยู่และการดำเนินต่อไป โดยชุมชนจะเป็นผู้แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถอนุรักษ์และสืบสานวัฒนธรรมต่อไปได้

งานบุญบั้งไฟอีสาน ยังมีพิธีกรรมทางความเชื่อ เช่น การบวงสรวงผีแถน มเหศักดิ์หลักเมือง การรักษาศีล การให้ทาน การบวชนาค การฮตสร่ง และนิมนต์พระเทศน์ให้เกิดอานิสงส์ จะเห็นได้ว่าบุญบั้งไฟอีสาน เดิมที่ไม่ได้เน้นเฉพาะความสนุกสนานในส่วนที่เป็นนันทนาการเท่านั้น เพราะก่อนที่ชาวอีสานจะนับถือศาสนาอื่น คนอีสานเชื่อว่า โลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกบาดาลก็คือพญาแถน มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของแถน เทวดา การล่าผีฟ้าเป็นการแสดงออกทางด้านการนับถือ เทวดา และเรียกเทวดาว่า “แถน” หรือเรียกแถนว่า เทวดา เมื่อนับถือว่าแถนก็คือว่า ผน ฟ้า ลม เป็นอิทธิพลของแถน หากทำให้แถนโปรดปรานมนุษย์ก็จะมีความสุข ดังนั้น จึงมีพิธีบูชาแถนต่อมามีการจุดบั้งไฟอีสานขึ้น และเป็นวิธีหนึ่งที่แสดงความเคารพหรือส่งสัญญาณความภักดีไปยังแถนหรือบูชาแถนจนสมัยที่ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนาเข้ามามีการจุดบั้งไฟจึงสะท้อนความสำคัญแบบผสมผสานเป็นการบวงสรวงแถน เทวดา และบูชาคุณของพระพุทธเจ้าในที่สุด

บรรณานุกรม

เกรียงศักดิ์ กัลป์ตินันท์.(๒๕๔๓). ความต้องการมีส่วนร่วมทางการศึกษาขององค์การบริหาร

ส่วนจังหวัดในเขตการศึกษา ๑๐. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันรามัญ
อุบลราชธานี.

ทวี ภูมรินทร์.(ม.ปพ). มงคลชีวิต. กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิกจำกัด.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต).(๒๕๔๗).พระไตรปิฎกสิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๕, กรุงเทพมหานคร : เอส.
อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์.

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต).(๒๕๕๔). พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานทางวิทยาศาสตร์. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อังคณา ใจเหิม.(๒๕๔๖). การวิเคราะห์ดนตรีพื้นเมืองเหนือ. ปริญญาโท กศ.ม.,กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.

อภิศักดิ์ โสมอินทร์(๒๕๓๗). โลกทัศน์อีสาน. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์.

เว็บไซต์

วรรณกรรมพื้นบ้าน <http://www.kpsw.ac.th/teacher/chantana/page๔.htm>สิริวัฒน์ คำวันสา

<http://www.thaiesan.net>

ประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟ, <http://personal.swu.ac.th/students/sc๔๙๑๐๑๐๕๗๙/noname๑.htm>

สุชีพ ปุณฺณานุกาภ http://www.thaiwisdom.org/p_culture/api/api_๑.htm)

พิธีขอฝนคนอีสาน http://www.isangate.com/local/boran_isan_๐๘.html)

วรรณกรรมพื้นบ้าน <http://www.kpsw.ac.th/> (<http://addcom.is.in.th/>)

ประวัติความเป็นมาของบุญบั้งไฟ <http://personal.swu.ac.th/>)

